

ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.2

Грищенко Р. С.,

здобувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

CONCEPT AND TYPES OF DISCIPLINARY LIABILITY IN THE LABOR LAW OF UKRAINE

У статті на основі аналізу наукових поглядів учених запропоновано авторське бачення переліку різновидів дисциплінарної відповідальності. Наголошено, що дисциплінарна відповідальність є регульованою нормами трудового права системою суспільних відносин, яка виникає на підставі вчинення працівником дисциплінарного проступку та тягне настання для нього негативних наслідків у вигляді визначених законодавством дисциплінарних стягнень.

Ключові слова: відповідальність, дисциплінарна відповідальність, трудове право, види дисциплінарної відповідальності.

В статье на основе анализа научных взглядов ученых предложено авторское видение перечня видов дисциплинарной ответственности. Отмечено, что дисциплинарная ответственность является регулируемой нормами трудового права системой общественных отношений, которая возникает на основании совершения работником дисциплинарного проступка и влечет наступление для него негативных последствий в виде определенных законодательством дисциплинарных взысканий.

Ключевые слова: ответственность, дисциплинарная ответственность, трудовое право, виды дисциплинарной ответственности.

In the article based on the analysis of scientific views of scientists proposed author's vision of the list of varieties of disciplinary responsibility. It has been emphasized that disciplinary liability is a regulated labor law system of social relations, which arises on the basis of the employee's disciplinary offense and incurs a negative impact on him in the form of disciplinary penalties prescribed by law.

Key words: responsibility, disciplinary responsibility, labor rights, types of disciplinary responsibility.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку українського суспільства та держави характеризується наявністю цілої низки гострих проблем, які потребують конструктивного вирішення. Поряд з іншими серйозним є питання невідповідності значної частини чинної національної нормативно-правової бази в царині праці реаліям суспільного життя. Це стосується трудових і пов'язаних із ними відносин, об'єктивний стан яких в Україні вже давно вимагає суттєвого оновлення законодавства про працю, яке, попри численні внесені до нього зміни та доповнення, є застарілим і не забезпечує належного рівня якості й ефективності їх впорядкування. Сьогодні проблематика побудови та окреслення теоретико-правової конструкції дисциплінарної відповідальності є важливим питанням, розробленням якого займається велика кількість учених. Це пов'язано, перш за все, з її специфічним змістом, а також галузевою приналежністю. Відповідно до чинного законодавства, сформованого ще за радянських часів, та правової теорії дисциплінарна відповідальність розглядається як складова трудового права України, що є аксіомою юридичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема визначення поняття «дисциплінарна відповідальність» не є новою, їй приділяли увагу у своїх наукових працях Є.Ю. Подорожній, Л.В. Могілевський, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипка, В.Г. Ротань,

В.М. Скобелкін, А.М. Слюсар, О.В. Смирнов, А.І. Ставцева, В.М. Толкунова, О.В. Тищенко та багато інших учених. Однак активне реформування трудового законодавства зумовлює активізацію наукових пошуків у вказаному напрямі та формування нових поглядів на визначення поняття «дисциплінарна відповідальність».

Метою статті є розглянути поняття та визначити види дисциплінарної відповідальності у трудовому праві України.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, необхідно відзначити, що дисциплінарна, або трудово-правова, відповідальність є різновидом юридичної відповідальності. У Міжнародній поліцейській енциклопедії остання тлумачиться як обов'язок, передбачений законом, відповідати за свої дії [1, с. 57]. Відповідно до іншого трактування, юридична відповідальність – це вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає в застосуванні до правопорушників (фізичних та юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються в примусовому порядку. У класичному вигляді юридична відповідальність є правовідношенням між державою в особі уповноважених органів і правопорушником, до якого застосовуються юридичні санкції з негативними для нього наслідками (позбавлення волі, штраф тощо) [2, с. 437]. Варто представити в цьому контексті науковий погляд А.С. Піголкіна, який дуже

точно окреслив такі ознаки юридичної відповідальності: є результатом правопорушення; являє собою державний примус і містить в собі підсумкову оцінку діяльності суб'єкта правопорушення; тягне за собою настання негативних наслідків для суб'єктів правопорушення, передбачених санкцією правової норми; завжди реалізується у встановлених законом процесуальних формах [3, с. 199; 4, с. 19].

Тож, констатуємо вищенаведене, можна сказати, що юридична відповідальність – це певного роду реакція з боку держави на порушення тих чи інших правовідносин, яка виявляється в застосуванні до правопорушника передбачених законодавством заходів впливу негативного характеру. Говорячи про різновиди юридичної відповідальності, необхідно зазначити, що сьогодні в правовій системі України їх багато, зокрема такі: відповідальність кримінальна, адміністративна, цивільна та дисциплінарна (трудова). Остання характеризується власним колом особливостей, які відповідним чином впливають на її зміст. Варто наголосити на тому, що дисциплінарна відповідальність поєднує в собі як класичні аспекти юридичної відповідальності, так і специфічні, обумовлені галуззю, у якій вона існує, суб'єктивним складом, юридичними фактами, відповідно до яких приводиться до дії тощо. Необхідно також зауважити, що зміст дисциплінарної відповідальності цілком побудовано навколо категорії дисципліни праці. Зазначене словосполучення походить від терміна «дисципліна», який має декілька словникових визначень: твердо встановлений порядок, дотримання якого є обов'язковим для всіх членів певного колективу; витриманість, звичка до суворого порядку; галузь наукового знання, навчальний предмет, курс, спеціальність тощо [5, с. 547; 6, с. 300].

Відповідно до «Філософського словника», дисципліна (від латинського “disciplina” – навчання, виховання) тлумачиться як соціально обумовлена форма поведінки людей, що відповідає певній регламентації діяльності в суспільстві. Зміст і форми дисципліни визначаються соціально-економічним ладом і зазнають впливу класової боротьби, діяльності політичних партій, світогляду людей тощо. Дисципліна передбачає обов'язкове підпорядкування поведінки людей вимогам, які встановлюються в інтересах усього суспільства або окремих суспільних груп. До того ж вона є необхідною умовою успішного функціонування суспільства, яке виробляє спеціальний механізм соціального контролю за дотриманням людьми дисципліни праці, громадського порядку, міжособових відносин тощо [7, с. 135]. У «Словнику термінів адміністративного права» поняття «дисципліна» визначається як порядок поведінки людей з обов'язковим дотриманням норм права й моралі, встановлених у державі та суспільстві, за порушення яких передбачено юридичну відповідальність або громадський осуд [8, с. 119]. Відповідно до «Юридичної енциклопедії», дисципліна – це точне, своєчасне й неухильне додержання встановлених правовими та іншими соціальними нормами правил поведінки в державі, суспільстві та житті. Спрямована на впо-

рядкованість та узгодженість суспільних відносин, дисципліна є необхідною умовою ефективного функціонування суспільства й держави, досягнення поставленої мети в діяльності органів державної влади та їхніх посадових осіб, підприємств, установ та організацій, а також громадян [9, с. 199]. Окрім того, у науковій літературі розрізняється дисципліна фінансова, державна, військова та трудова, або дисципліна праці. До визначення останньої теоретики права підходять досить неоднозначно.

Наприклад, С.І. Кожушко пропонує дисципліну праці розуміти як засновану на принципах моралі систему нормативно-правових актів, що регламентують порядок дотримання суб'єктами трудових правовідносин належного виконання своїх трудових обов'язків за допомогою методів заохочення та примусу, які забезпечують належний процес праці [10, с. 31]. Дещо вужче тлумачення надають учені Г.І. Чанишева та Н.Б. Болотіна, визначаючи дисципліну праці (трудова дисципліна) як сукупність норм права, що регулюють внутрішній трудовий розпорядок, встановлюють трудові обов'язки працівників і власників або уповноважених ними органів, що визначають заходи заохочення за успіхи в праці та відповідальність за невиконання цих обов'язків [11, с. 301; 12, с. 170]. На законодавчому рівні визначення трудової дисципліни не закріплено, хоча особливостям забезпечення цієї категорії трудового права присвячено Главу Х чинного Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП) [13]. Натомість у проекті нового Трудового кодексу України, а саме у статті 360 вказується, що трудова дисципліна – це обов'язкове для всіх працівників підпорядкування правилам поведінки, визначеним Трудовим кодексом, трудовим законодавством, колективним договором (угодою), правилами внутрішнього трудового розпорядку, нормативним актом роботодавця та трудовим договором [14]. Отож дисципліну праці, або трудову дисципліну, на нашу думку, треба розглядати як систему правил поведінки, визначених трудовим законодавством і нормативними документами кожної конкретної організації, дотримання яких є обов'язком кожного працівника та власника. Продовжуючи логіку цього твердження, доходимо висновку, що порушення зазначеної системи правил поведінки є юридичним аспектом, який тягне за собою виникнення дисциплінарної відповідальності.

Беручи до уваги вищенаведене, на цьому етапі дослідження ми маємо можливість окреслити зміст дисциплінарної відповідальності, а також виділити її види. Проблематика визначення останньої є сьогодні досить актуальною. Їй присвячено значний масив наукової літератури та праць учених. В «Енциклопедичному довіднику трудового права» зміст дисциплінарної відповідальності розкривається так: засіб впливу на робітника та службовця за противоправне, винне невиконання або неналежне виконання трудових обов'язків [15, с. 106–107]. Проте представлене трактування відображає одну з багатьох позицій щодо змісту дисциплінарної відповідальності.

У «Словнику правових термінів» представлено інші тлумачення категорії:

– по-перше, осуд поведінки працівника роботодавцем, що реалізується в застосуванні до нього заходів дисциплінарного стягнення за порушення трудової дисципліни;

– по-друге, один із видів юридичної відповідальності працівника – обов'язок відповісти перед роботодавцем за скоєний ним дисциплінарний проступок і понести дисциплінарні стягнення, передбачені нормами трудового законодавства;

– по-третє, один із видів юридичної відповідальності державного службовця – обов'язок відповісти за вчинений ним дисциплінарний вчинок і понести міру стягнення, передбачену чинним законодавством [9].

Існує також багато наукових поглядів щодо визначення поняття дисциплінарної відповідальності. Г.Г. Петришина-Дюг розуміє останню як обов'язок працівників зазнати юридично несприятливих наслідків у формі втрат особистого характеру за скоєння дисциплінарного проступку в порядку та на умовах, передбачених трудовим законодавством [16, с. 40]. Схоже визначення пропонує П.Д. Пилипенко, який вважає, що дисциплінарна відповідальність за трудовим правом полягає в обов'язку працівника відповідати за вчинений ним порушення трудової дисципліни перед роботодавцем і понести дисциплінарні стягнення, передбачені нормами трудового права. Ключовою метою категорії, на його думку, є покарання працівника [17, с. 119]. У свою чергу В.І. Щербина наголошує на тому, що дисциплінарна відповідальність – це передбачений нормами трудового права особливий правовий стан суб'єктів охоронних правовідносин, який виявляється в тому, що роботодавець дає негативну оцінку протиправній поведінці працівника та реагує на неї визначеними законом примусовими заходами [19, с. 291]. Необхідно відзначити, що у всіх випадках учені наголошують на наявності обов'язкового аспекту дисциплінарної відповідальності – дисциплінарного проступку.

Отже, консолідуючи погляди вчених та положення наукової літератури, ми дійшли висновку, що дисциплінарна (трудова) відповідальність – це різновид юридичної відповідальності, а саме регульована нормами трудового права система суспільних відносин, яка виникає на підставі вчинення працівником дисциплінарного проступку та тягне для нього настання негативних юридичних наслідків, що виявляються в накладенні передбачених законом дисциплінарних стягнень. Сформоване визначення дає нам можливість окреслити ключові особливості дисциплінарної відповідальності: по-перше, вона існує виключно в межах трудового права; по-друге, виникає за фактом вчинення дисциплінарного проступку; по-третє, дисциплінарна відповідальність передбачає накладення на порушника чітко визначених законом стягнень; по-четверте, має примусовий характер.

Окрім того, у правовій теорії виділяється декілька видів дисциплінарної відповідальності. Як правило,

відрізняють загальну та спеціальну дисциплінарну відповідальність працівників. Перший вид регулюється загальним трудовим законодавством, а також правилами внутрішнього розпорядку відповідних підприємств, установ та організацій. Водночас стаття 147 КЗпП говорить, що спеціальним законодавством, статутами й положеннями про дисципліну можуть бути передбачені для окремих категорій працівників особливі дисциплінарні стягнення [13]. Саме ця норма дає підставу для виділення спеціальної дисциплінарної відповідальності. Остання здебільшого зустрічається у сфері діяльності державних службовців і регламентується спеціальною нормативно-правовою базою, зокрема: Законом України «Про державну службу», Законом України «Про судоустрій і статус суддів», Законом України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України», Законом України «Про Національну поліцію», Законом України «Про прокуратуру», Законом України «Про Дисциплінарний статут Збройних сил України» і таке інше. Вказані нормативно-правові акти передбачають не тільки особливий порядок притягнення працівників до дисциплінарної відповідальності, але й також можливість накладення на них спеціальних дисциплінарних стягнень, не визначених КЗпП. Крім того, спеціальна дисциплінарна відповідальність відрізняється від загальної колом осіб, на яких вона поширюється.

Водночас зазначений розподіл ми вважаємо не зовсім правильним, оскільки він не відповідає сучасним правовим реаліям України. У зв'язку з цим ми пропонуємо власне бачення цієї проблематики. У цьому контексті загальна дисциплінарна відповідальність є цілком обґрунтованою, проте спеціальну ми пропонуємо поділити на два самостійні види:

– загальну дисциплінарну відповідальність державних службовців;

– особливу дисциплінарну відповідальність.

Окреслення цих видів обумовлюється положеннями Закону України «Про державну службу», відповідно до яких загальним правовим статусом державного службовця наділено державних службовців таких органів: 1) Секретаріату Кабінету Міністрів України; 2) міністерств та інших центральних органів виконавчої влади; 3) місцевих державних адміністрацій; 4) органів прокуратури; 5) органів військового управління; 6) закордонних дипломатичних установ України; 7) державних органів, особливості проходження державної служби в яких визначені Законом України «Про державну службу», наприклад представників патронатної служби; 8) інших державних органів [19]. Службовці визначені в цьому переліку підпадають під дію загальної дисциплінарної відповідальності для державних службовців, особливості якої закріплено в розділі VIII Закону України «Про державну службу».

Особливий вид дисциплінарної відповідальності також стосується державних службовців, на яких, у свою чергу, не поширюється дія вищевказаного Закону, зокрема: суддів, прокурорів, працівників правоохоронних органів, військових формувань тощо.

Наприклад, відповідно до статті 59 Закону України «Про Національну поліцію» служба в поліції є державною службою особливого характеру, яка є професійною діяльністю поліцейських із виконання покладених на поліцію повноважень [20]. Водночас особливості, підстави та умови дисциплінарної відповідальності поліцейських закріплено в нормативних актах, які регулюють діяльність саме цього органу виконавчої влади. Аналогічний приклад можна знайти в Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу». У статті 2 нормативного акта вказано, що військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних з обороною України, її незалежності та територіальної цілісності [21]. У свою чергу, особливості дисциплінарної відповідальності цієї категорії державних службовців закріплено у спеціальному нормативному акті – Законі України «Про дисциплінарний статут Збройних сил України».

Висновки. Отже, провівши аналіз довідникової та наукової літератури, а також напрацювань багатьох правників-теоретиків, ми окреслили поняття дис-

циплінарної відповідальності, відповідно до якого вона є регульованою нормами трудового права системою суспільних відносин, яка виникає на підставі вчинення працівником дисциплінарного проступку та тягне настання для нього негативних наслідків у вигляді визначених законодавством дисциплінарних стягнень. Крім того, було запропоновано власний перелік різновидів дисциплінарної відповідальності, відповідно до якого ми виділили такі:

– загальну дисциплінарну відповідальність (регулюється нормами КЗпП та правилами внутрішнього розпорядку підприємств, установ та організацій);

– загальну дисциплінарну відповідальність державних службовців (поширюється на суб'єктів, які володіють загальним статусом державного службовця, а особливості їх притягнення до дисциплінарної відповідальності регулюються Законом України «Про державну службу»);

– особливу дисциплінарну відповідальність (поширюється на представників державної служби особливого виду, наприклад суддів, поліцейських, військових тощо, та регулюється окремою ланкою законодавчих і підзаконних актів).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. К.: Концерн «Видавництво Дім «Ін Юре». 2005. Т.11. 1224 с.
2. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія. Київ: «Українська енциклопедія імені М.П. Бажана». 2004. Т. 1: А–Г. С. 437.
3. Пиголкин А.С. Теория государства и права: учебник. М.: Юрайт-Издат. 2005. 613 с.
4. Терещук М.М. Юридична відповідальність: теоретико-правовий аналіз. Национальный юридический журнал: теория и практика. 2015. № 2. С. 18–21.
5. Яременко В.В. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. Вид-во «Аконіт», 2008. Т. 1. 862 с.
6. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К.: ВТФ «Перун». 2005. 1728 с.
7. Шинкарук В.І. Філософський словник. К.: Голов. ред. УРЕ. 1986. 800 с.
8. Коломоєць Т.О., Колпакова В.К. Адміністративне право України: словник термінів. К.: Ін Юре. 2014. 520 с.
9. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія. Київ: «Українська енциклопедія імені М.П. Бажана». 2004. Т. 2: Д–Й. С. 199.
10. Кожушко С.І. Становлення, сучасний стан та перспективи розвитку законодавства про дисципліну праці в Україні: дисертація. Харків. 2007. 182 с.
11. Чанишева Г.И., Болотина Н.Б. Трудовое право Украины: учебник. Харьков: Одиссей. 1999. 480 с.
12. Ваганова І.М. Щодо предмета трудового права. Форум права. 2017. № 2. С. 16–23.
13. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. № 50. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
14. Трудовий кодекс України: проект закону від 27 грудня 2014 р. № 1658.
15. Иванов С.А. Трудовое право: энциклопедический справочник. М.: «Советская энциклопедия», 1979. 528 с.
16. Петришина-Дюг Г.Г. Дисциплінарна відповідальність у трудовому праві: поняття та принципи. Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича: зб. наук. пр. Правознавство. 2008. Вип. 461. С. 39–43 с.
17. Лук'янчиков О.М. Дисциплінарна відповідальність чи дисциплінарний вплив? Право і суспільство. 2013. № 6. С. 118–122.
18. Щербина В.І. Функції трудового права: дисертація. Академія митної служби України. 2008. 423 с.
19. Про державну службу: Закон від 10 грудня 2015 р. №889-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 4. Ст. 43.
20. Про Національну поліцію: Закон від 2 липня 2015 р. №580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379.
21. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон від 25 березня 1992 р. № 2232-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 385.